

Hámori Péter

AZ ELSŐ TITKÁR: MAGYARORSZÁG?

Gyurkó László Kádár-könyve kapcsán

„Namost, történelmileg én is mindent másképp látok.” (Idézet Kádár János utolsó beszédéből, melyet a 1989. április 12-i MSZMP KB zárt ülésén tartott.)

Volt-e Kádár-kultusz Magyarországon Kádár életében? A válasz az újra és újra felmerülő kérdésre alighanem csak egyféle lehet: természetesen volt. Természetesen, írhatjuk, hiszen valamiféle kultusz minden állami, politikai vezető körül kialakul idővel. A sort lehet kezdeni a fáraókon vagy akár Periklészen is, pedig az utóbbi esetben a szobrász Pheidiaszt börtönbe is vetették, mikor nem átallotta „Athén első polgárát” (Thuküdidész) Athéna pajzsán istenként ábrázolni – amúgy saját magával együtt. Vagy akár azon az ősemberen, aki elsőnek ölt mamutot és aki előtt emiatt leborultak vadásztársai, és folytatni lehet végig az emberiség történelmén egészen a mai napig. A kultusz pusztá megléte szempontjából szinte mindegy is, melyik földrészen vagy korban járunk. Természetes azonban, hogy a személyi kultusz – mely szóösszetételt egyébként Nyikita Szergejevics Hruscsov használta 1956. február 25-i beszédében a Szovjetunió Kommunista Pártjának híres XX. kongresszusán – sokféle lehetett. Minőségében és az adott társadalmi berendezkedésben vagy éppen politikai kultúrában betöltött szerepe szerint hatalmas különbségek vannak. Amiképpen abban is, hogy a kultusz alanyának mennyi tevőleges szerepe volt az őt körülvevő hírverés vagy éppen istenítés kialakításában, illetve annak eltérésében. Elmondható tehát, hogy e téren nem találunk két, azonosként felfogható jelenséget. Az összehasonlítás tehát minden esetben sántít, azonban elkerülhetetlen: ugyanis nemcsak a történész érez ellenállhatatlan vágyat az egymást követő, vagy éppen azonos időben megmutakozó, de különböző országokban jelentkező kultuszok összehasonlítására, de ezt a kortárs „utca embere” is megtette és megteszi. A kultuszépítők is – hiszen a személyi kultuszok nem „kialakulnak”, „megszületnek”, hanem megcsinálják, többé-kevésbé tudatosan felépítik azokat – a leggyakrabban mintákat követnek, vagy éppen egykorú vagy korábbi mintákat igyekeznek elkerülni.

Gyurkó László Kádár János-életrajza (*Arcképvázlat történelmi háttérrel*, 1982) esetében nem a pártvezetőt övező kultusz megalapozó művéről, hanem sokkal inkább a kultuszépítés második szakaszának meghatározó művéről beszélhetünk. Az első szakasz kétségkívül Kádár 1956-jával kezdődik: az első rádióbeszédekkel, közszereplésekkel és az 1957. május 1-jei Hősök terei tömeggyűléssel. Utóbbi külsőségeiben még az útkeresés jegyében valósult meg: Sztálin és Rákosi képei helyett a tribünön Hruscsov és Kádár óriásira kinagyított fényképe szerepelt, azonban ezek a képmások jellegükben és funkciójukban alig különböztek az 1956 előtti vezetői portréktól. Bizonyos szükségszerű eltérések azonban

mégis voltak. A korábbi ikerbrázolások a jóságos, apaképet – és nemcsak a „népek atyját”, hanem a tömeggyűlések résztvevőinek személyes jötevőjét, védelmezőjét és persze irányítóját is – sugalló Sztálin-plakát mellett egy nyaknélküli, kopasz, férfiként is egyértelműen visszataszító, aszexuális, sőt antiszexuális Rákosit mutattak. A művészek ugyan igyekeztek Rákosit is apaszerepbe helyezni (vö. „Rákosi a legjobb apa / Minden dolgozó a fia / Gondot visel az országra / Békébe' és szabadságba” vagy „a dolgozó parasztság küldöttei – értsd: nem a kulákoké! – hálatelt szívvel, forró szeretettel köszöntik a haza legnagyobb fiát, édesapánkat” – szölt a hatvanéves Rákosit dicsőítő filmhíradó), de ezzel csak a legtehetségesebbek, és azon belül is a legelszántabbak boldogultak. Például Bass Tibor, a hírhedt 1947-es, műteremben készült búzakalászos fotó megalkotója.

Kádár és a szovjet párt első embere esetében azonban egészen más volt a helyzet. Itt Hruscsov volt a minden retusálás ellenére is esztétikailag hátrányosnak számító férfi és államvezető, míg Kádár sokkal inkább egy megbízható családapának, szolid, akár vonzónak is mondható férfinak tűnt 1957-ben éppúgy, mint a nagy nyilvánosságot kapott 1958-as budapesti és sztálinvárosi Hruscsov-látogatások alkalmával. (Korábban, a harmincas években kimondottan jóképű fiatalember volt, legalábbis húszas éveik elején járó leánytanítványaim erre szavaztak.) Hogy az ellentétpár esztétikai megformálásával mennyit foglalkozott a korabeli pártpropaganda, nem tudni – nyoma mindenesetre nem maradt –, de úgy tűnik, hogy Kádár tisztában volt a jelenséggel. Ez a nyugati világban kétségkívül előnyére vált volna, nem úgy azonban a szocialista viszonyok közt. És nemcsak, sőt elsősorban nem azért, mert az alá-fölérendeltségi viszony a két ember közt egyértelmű volt. Sokkal inkább az munkált a háttérben, hogy a kommunista ember- és pártvezetői eszmény egyértelműen előírta a puritanizmus mindennapos demonstrálását. A rangjelzés nélküli katonai egyenruhán kívül 1945 után másban soha nem mutatkozó Sztálin képe annak ellenére élénken jelen volt, hogy sem Kádár, sem Hruscsov, sem a kommunista vezető elitek más tagjai sem követték őt az egyenruha-viselésben (Hruscsov egyébként ukrán első titkárként először 1946-ban járt Magyarországon, felmérni a jóvátételi szállítások lehetőségeit – akkor még altábornagyi egyenruhában).

A „végsőkig puritán Kádár” képének megalkotása tehát már itt, 1957–58-ban megkezdődött. A május 1-jei beszédnek nem is annyira a tartalma, hanem stílusa szolgálta ezt: az a „népies”, vagy inkább „egyszerű munkás” hanghordozás, amely a későbbiekben annyira hozzánőtt a magyar pártvezetőhöz, egészen utolsó, 1989-es zárt körben – tulajdonképpen titokban – elmondott beszédéig. Természetesen nem azt akarjuk állítani, hogy Kádár természetes orgánuma nem ilyen vagy hasonló volt: korábbi, 1948 és 1950 közt belügyminiszterként elmondott felszólalásai is magukon viselték már ezeknek a jegyeknek egy részét, de akkor kevésbé darabosan, lényegesebben gyorsabb tempóval és kevesebb, jellemzően ejtési hibával beszélt. A változás aligha magyarázható csak az idő előrehaladtával – letartóztatásakor negyven-, 1957-es május 1-jei beszédekor negyvenöt éves volt – és a börtönének okozta szellemi, értelmi és mentális megterheléssel sem. Sokkal inkább egy választott szerepről volt szó, melyet pártvezetősége alatt (az utolsó, szellemi leépültségben töltött hónapok kivételével) Kádár folyamatosan formált, és amely folyamatosan formálta őt is. Megközelíthető úgy is a kérdés, hogy a színész és a

politikus között az (egyik) különbség éppen ez: jóllehet a két alkat általában nagyon hasonló, a (jó) színész csak az előadásra készülve és az alatt azonosul a szerepével. A politikus azonban egy életen át játssza a választott vagy ráért szerepet, így az természetesen jellemére, magánemberi létére és egész lelkialkatára is sokkal mélyebb hatással van.

1957. május 1-jén ugyanakkor mégsem teljesen a pár évvel később megszokottá vált Kádár „vegyült el a nép egyszerű fiai között”. Utóbbi szó szerint értendő: a pártvezető a magyarok átpártolását, elfordulását a szabadságharc ügyétől és a forradalmi munkás-paraszt kormány mellé állását úgy akarta ország és világ színe előtt demonstrálni, hogy kísérők, testőrök nélkül ment le az ünneplők közé. Erről a Magyar Televízió egyik első adása is beszámol az ország néhány készülék tulajdonosának; a riporter a nagyobb hatás kedvéért Szepesi György volt (a tudósítást a rádió is átvette). A korabeli híradó- és fotófelvételeken azonban jól látszik, hogy Kádár egyáltalában nem volt „prolis”: jól szabott és elegáns átmeneti kabátot viselt, hozzá nyakkendőt, összbenyomásában leginkább hivatalnoknak látszott; az őt körülvevő, nemegyszer kopottas ruhájú emberekkel alkotott kontrasztja kiáltó volt. A polgáriasság összképhez talán csak a puhakalap hiányzott; elképzelhető, hogy ezzel a hiánnyal (akár öntudatlanul is) a teljesen kopasz Rákositól való különbözőségét akarta hangsúlyozni.

A „hibát”, mely az öltözködésében mutatkozott, Kádár nem sokkal később korrigálta: a következő évben Hruscsovot kísérve Sztálinvárosban már ingujjban jelent meg, az autóúttól (vajon csak attól?) gyűrött ruházatban. Ez az öltözet évekre a sajátja lett, mint ahogy az is, hogy kizárólag kopott bőrtárcából vagy szigorúan oldalt kinyitott dobozból elővett, mezítlábas cigarettát szívott, és ezzel kínálta meg környezetét is az egyre gyakoribbá váló téesz- és gyárlátogatásain. (Filmhíradók tucatjait végignézve sem lehet megállapítani, hogy a cigarettát vajon megkocogtatta-e kétoldról hüvelykujja körmén, ahogy az munkáskörökben akkoriban kötelező volt, de az egész dohányzási ceremóniát tekintve valószínűsíthetően megtette ezt.)

A „puritán Kádár” imázsépítésén valószínűleg az ötvenedik születésnap, 1962. május 26-a jelentette az egyetlen komoly törést. A kommunista pártok vezetői kerekszámú születésnapjainak megünneplése nemcsak szokás, hanem egyenesen kötelező is volt – jellemzően a hatvanadik életévtől. Kádár azonban már 1962-ben „több évtizedes munkásmozgalmi tevékenységéért, az 1956-os ellenforradalom leküzdésében, a forradalmi munkás-paraszt kormány létrehozásában, a szocialista Magyarország építésében szerzett kimagasló érdemei elismeréséül a Szocialista Munka Hőse címét és a vele járó Magyar Népköztársaság Érdemrendje kitüntetését” kapta – saját kormányától. A fő ünnepség szónoka Dobi István volt; dagályossága, modora egyértelműen Rákosi épp tíz évvel korábbi születésnapjának operaházi díszelőadását, az ott elhangzottakat idézte, ahol az egyik fő szónok éppen Dobi volt. Ezek szerint Kádár a háború előtt „a kapitalista elnyomás idején az emberi jogokért, a dolgozó nép megbecsüléséért”, a felszabadulás után pedig „a munkás-paraszt hatalomért, a szocialista társadalmi rend győzelméért” harcolt. Amikor pedig „a munkásosztály hatalma veszélybe került, élére álltál a néphatalom védelméért folytatott harcnak, majd irányítottad a munkát a szocialista társadalmi rendünk felépítéséért”. (A megfogalmazás tapintatos, bár nem túl ötletes megkerülése volt az alig hat

ével korábban levert forradalom említésének.) Dobi István azonban nem érte be ennyivel, hanem a személyi kultusz „fénykorát” felidézve így méltatta Kádárt: „Hadd kívánjam, hogy soha ne hagyjanak el azok az erények, amelyek a szocializmust építő népünk, szocialista társadalmi rendünk javára szolgálnak. Tudsz emberséges lenni, mert igaz ember vagy. Tudsz kemény lenni, ha kell, mert lelkesedsz a nép ügyéért, a szocializmus eszméjéért, mert szereted a dogozó embereket, szereted a szocialista hazánkat. Ismered és érted a tömegek gondolatát, ismered és érted a legegyszerűbb emberek örömeit, vágyait, de keserűségeit is.” Dobi István mindvégig tegező formát használt beszéde során. Ennek szerepe valószínűleg az volt, hogy legalább némiképp leválassa az emberek tudatában a Rákosi-kultusról az alakulóban lévő Kádár-kultuszt (az 1952-es operaházi ünnepségen a főszónok Gerő és az ünnepséget megnyitó Dobi is magázta Rákosit).

Mi magyarázza az 1962-es nagyszabású ünneplést, melyet Kádár minden bizonnyal jóváhagyott? 1962 Kádár és rendszerének jó éve volt, voltaképpen 1956 után az első jó éve. Hruscsov, a barát – ekkor még – a csúcson, hatalmát és ezzel Kádárét semmi sem látszott megingatni. Az ENSZ-ben a „magyar kérdés” ugyan még nem került le a napi-rendről, de súlyát nagyjából már elvesztette. Az 1963-as amnesztia is készült már: a párt most először engedhette és engedte meg magának, hogy sokakat szabadon engedjen az igazán veszélyes ellenzéknek, pontosabban ellenségének tartottak közül. Budapesten a Corvin köz ugyan még őrizte a kézifegyverek nyomát – és őrizte továbbra is a közelmúltig, a háborús filmeket forgató amerikai rendezők és producerek legnagyobb öröme –, de a romok eltakarításával és a helyreállítás dandárjával már végeztek. Ideje volt tehát a sikereket ünnepelni. Ideje volt a magyar nép elé új apaképet rajzolni, friss omnipotens vezetőt állítani. Úgy tűnhetett, hogy a Kádár-kép megalkotása új utakra lépett.

Az 1962-es „kisiklás” többé nem ismétlődött meg. Bár Kádár kerek számú születésnapjairól rendre – és egyre sablonosabban – megemlékezett a magyar sajtó, az ünnepek hangsúlyozottan egyszerűek voltak, és a menetrend szerint érkező szovjet és más szocialista kitüntetések átvételére szorítkoztak. Kádár észbekapott volna? Meglehet. Ha igen, ehhez mindenképpen hozzájárult, hogy 1962-ben Moszkva csak táviratban üdvözölte, és azt a kollektív pártvezetés, nem az ekkor már személyes barátjának számító Hruscsov írta alá. Utóbbi akár jelzésértékű is lehetett, különösen, ha az egy évvel korábban szintén ötvenedik életévét betöltő, s ez alkalommal szerényebb, de azért országos ünnepséget megrendelő bolgár Todor Zsivkovnak küldött hruscsovi ömlengéseket is figyelembe vesszük.

Az 1962-t követő visszafogottság érezhetően irritálta a szélsőséges személyi kultuszt építő Nicolae Ceaușescu. Jól mutatja ezt, hogy a Román Kommunista Párt főtitkára 1982-ben éppen Kádár 70. születésnapját találta alkalmasnak arra, hogy a Románia Szocialista Köztársaság Csillaga Érdemrend Szalagdíszes Első Fokozata átadása miatt gratulálva felemlgesse a két ország jogegyenlőségét, „a nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartását, a belügyekbe való be nem avatkozást”. A román vezetés akár ízléstelennek, de mindenképpen szokatlannak nevezhető húzása azonban újabb építőkö volt Kádár János imázsában. A szöveget leközlő napilapok olvasói bátran gondolhatták úgy, hogy „a mi vezetőnk nem ilyen”, megkönnyebbülten sóhajthattak fel, hogy „Ma-

gyarországnak azért mégiscsak különb első ember jutott”... (E sorok írója középiskolás-ként halotta ezeket a hangokat, kiegészítve az egyik BKV-főműhely párttitkárának véleményével: „örüljete, hogy nektek egy Kádárotok van, akivel még viccelni is lehet”. Itt talán Hofi Géza – e szerepben udvari és udvarias bohóc – Kádár-paródiáira gondolt.)

A puritánság propaganda-képét (és részben, de az évtizedek múltával egyre inkább önképét) Kádár több-kevesebb sikerrel igyekezett a pártvezetőség más tagjaira is kiterjeszteni. A pártelit nemcsak azt tudta elég pontosan, hogy az országos, megyei, városi, járási párttitkárnak legfeljebb milyen és mekkora autó dukál, de azt is, hogy felserdült gyermekük számára milyen gépkocsira fizethetnek be a MERKUR-nál. A dolog álságos mivoltát az is mutatta, hogy teljesen köztudott volt: nemcsak az említett vezetők, hanem csemetéik is soron kívüli kiutalással jutottak járművükhöz. Emellett a '70-es évekre elterjedt a „Kádár-Merci” is. A Mercedes 280-ast – lehetőleg az elegánsabb és korszerűbb fekvőlámpás kivitelben – általában három évig használták a vezető funkcionáriusok, aztán a MOGÜRT értékesítette ezeket. Érdemes hozzátenni, hogy a típust az 1980-as évek pesti népnyelve csak „zöldségesmerciként” emlegette, amiben nem csak a trabantosok, wartburgosok és ladások tagadhatatlan irigysége, hanem a gazdaság átalakulása is benne volt. Kádár autókhoz való viszonyát alapvetően befolyásolta nemcsak a puritanizmusról, hanem a gépkocsikról alkotott véleménye is. Ő ugyanis, ha tehette, belföldre, de olykor Moszkvába is a MÁV-nál Ezüst Nyílnak nevezett, személyes használatára egyedi terv szerint gyártott háromrészes motorvonattal utazott.

A balatonaligai pártüdülő sajátos kompromisszum eredménye volt, melyet egyik oldalról jól jellemez, hogy narancsot és banánt nemcsak a vezetők, de az alacsonyabb rangban lévő pártalkalmazottak is egész évben, akár a nyár közepén is vásárolhattak (míg a városi zöldségeseknél legfeljebb karácsony előtt néhány héttel tűnt fel e két árucikk). A másik oldalon a Kádár személyes használatára épített villa azonban egyszerűségével, hogy ne mondjuk: csúfságával tűnt fel. Ugyanakkor a főtitkár budapesti lakóhelye a rózsadombi Cserje utcában furcsa keveréke volt a visszafogottságnak, szerénységnek és a fényűzésnek: a villa kertjében tyúkok sétálgattak, Kádár hálószobájában sámli álldogált – de az épület mögött fűthető úszómedence terpeszkedett...

Egészen más volt a helyzet a vadászatokkal. Ezek alkalmával Kádár nemcsak félretette saját puritanizmusát, hanem félretette azt meghívottjaival szemben is. Bár egyes visszaemlékezések szerint Kádár ilyen alkalmakkor is hangsúlyozta, hogy nem a fényűzés vagy éppen minél több nagyvad kilövése a cél – sőt a nyolcvanas években állítólag azt is kérte, hogy a kapitális agancsú bikákat hagyják meg a keményvalutával fizető nyugati vadászoknak –, a fotók egészen másról árulkodnak. Ezek szerint a vadászatokon nemcsak sok száz állatot lőttek ki a Földművelésügyi Minisztérium által külön erre a célra kijelölt vadvédelmi területekről (Telkin, Gyulajon, Lovasberényben, Gyarmatpusztán, Visegrádon, sőt Gemencen is), hanem esténként a köznép számára minőségben és mennyiségben elérhetetlen italokat és ételeket is fogyasztottak a jelenlévők. Ilyenkor Kádár sem káposztás- vagy krumplistésztát evett, legfeljebb csak az első néhány évben, amikor a protokollt irányító erdészeti szakemberek még nem mertek visszanyúlni az 1945 előtti úri vadászatok hagyományaihoz.

A puritanizmus eme látványos, bár átmeneti felfüggesztésének értelmezéséhez azonban néhány körülményt érdemes figyelembe venni. Az egyik a külkapcsolatokban, különösen a párt diplomáciában betöltött szerep: a Magyarországra látogató magasrangú vezetőket nemcsak érdemes, de kvázi kötelező is volt vadászélményekhez juttatni. Márpedig közülük korántsem mindenki – sőt a legkevesebben – követték Kádárt életmódjuk visszafogottságában. A másik szempont a belső, hazai „hálózatépítés” volt. Kádár János megközelíthetetlenége más alkalmakkor, például az aligai nyarak során közmondásos volt (a propagandakép: sajtó, filmhíradó, később tévé ennek ellensúlyozására is ábrázolta őt előszeretettel a „nép” körében, kedélyesen beszélgetve mindenféle rendű és rangú emberrel). A vadászatok azonban, különösen pedig az azokat követő estek, ahol nagy mennyiségű alkohol is fogyott, egészen más közeget jelentettek. Ilyenkor Kádár hajlamosabb volt megnyílni, „lehetett vele beszélni”, még abban az utolsó másfél-két évtizedben is, amikor végképp elmagányosodott, és emberi kapcsolatai feleségén kívül mindössze egy-két barátira redukálódtak. Emellett az Egyetértés Vadásztársaság – a nagyon is sokatmondó nevet 1963-ban Kádár választotta – tagsága nagyon pontosan jelezte az illető elvtárs súlyát a hierarchián belül, nem egy esetben sokkal pontosabban, mint egy-egy állami kitüntetés odaítélése. A hálózatépítéshez szükséges oldott hangulat kialakulását az is elősegítette, hogy a vadászatokra a vezetők családját, feleségeit általában nem hívták meg; erre állítólag azért is súlyt helyeztek, hogy a dözsölésnek lehetőleg minél szűkebb körben menjen híre.

A szocialista országok vezetőinek propagandaképéhez és talán önképéhez is hozzátartozott a család, pontosabban feleségük köz- és médiaszerepeltetése – vagy annak hiánya. A két véglelet ebben, mely alighanem egyszerre hathatott Kádárra, Sztálin és Ceaușescu jelentette. Sztálin a nyilvánosság előtt mindig magányos volt: Nagyezsda Alilujeva 1932. november 9-én bekövetkezett rejtélyes halála előtt sem szerepelt férje oldalán szinte soha. Vele szemben állt Elena Ceaușescu példája, aki nélkül férje egyetlen hivatalos pártrendezvényen sem jelent meg. Nyina Petrovna Kukharcsuk, Hruscsov felesége valahol a két szélsőség felültján helyezkedett el, csakúgy, mint Kádár János neje, Tamáska Mária. (A megállapítás csak az imázsépítésre, propagandára vonatkozik: semmi jele annak, hogy Kádár életében felesége ugyanolyan irányító szerepet vitt volna, mint amit Hruscsov esetében Nyina Petrovnának tulajdonítanak.)

Kádárné esetében a – korábban is szerény – közéleti szerepből való lassú kivonulás is megfigyelhető volt. Eleinte férjével, majd egyedül fel-feltűnt például a Nemzeti Színház előadásain, azonban a látogatások ritkultak, majd el is maradtak. Kádár egyedül maradt, fotókon, protokolleseményeken és a valóságban egyaránt. Életében az elmagányosodás korántsem csak kirakatszerep volt. Feleségével folytatott levélváltásából tudni lehet, hogy a férj politikai elfoglaltságai (vagy egyéb okok?) miatt kapcsolatuk egy időre válságba jutott. Könnyen lehet, hogy a házasság fennmaradásának titka nem (vagy nemcsak) a házastársi kapcsolat újbóli bensőségessé válása volt, hanem a példamutatás szándéka egy olyan országban, ahol a válások aránya az 1950-es 10,6 százalékról 25 év alatt már a házasságkötések számának negyedére emelkedett. (Megjegyzendő, Huszár Tibor életrajzi művének második kötetében a házvezetőnőre hivatkozva azt állítja, Kádárék nem éltek házaseletet.)

Gyurkó könyve az említett kultuszelemek mintegy összefoglalásának tekinthető. A kötet elején a szerző leszögezi: Kádár olyan következetesen tiltakozott a személyét érintő bármilyen propaganda ellen, hogy határozottan elutasította egy életrajz megírásának vagy életrajzi dokumentumfilm leforgatásának a gondolatát (előbbire állítólag a Pergamon Kiadó, utóbbira a BBC kérte fel). Kizárólag a Politikai Bizottság határozatának engedve vállalta el a háromnapos maratoni interjút azzal a Gyurkó Lászlóval, akire a PB bízta ezt a feladatot.

Gyurkó sajátos módon indítja a nemcsak pálya-, de sokkal inkább jellemképnek szánt írását. „Aki átélte a kort, tudja, hogy 1956 novemberében több százezer magyar számára a földkerekség leggyűlöltebb embere a Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára, Kádár János volt. S ha átlapozzuk a nyugati világ lapok akkori példányait, neve mellett kizárólag olyan jelzők találhatók, mint hazaáruló, hóhér, szovjetbérenc, zsarnok.” Az ábrázolás egyértelműen negatív, bár van benne egy ma már kevésbé érzékelhető „csavar”: az, hogy a kommunizmus hívei-hívői szemében gyalázkodónak tekinthető – bár utólag a történelem által nagyjából verifikált – jelzők a szerző szerint a nyugati lapok elmeszüléményei. 1982-ben, amikor a kötet megjelent, a „nyugati lapok” kitétel egyértelműen a hírforrás, jellemzés hiteltelenítését szolgálta. Mégis: Gyurkó megállapítása szerint 1956-ban Kádár népszerűtlen itthon és főleg Nyugaton. Azonban ez az indítókép csak a következő mondatok bevezetését szolgálja: „Huszonöt év telt el azóta. A Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára ma is Kádár János. S nem kétséges, hogy napjainkban ő az ország legbecsültebb, legnépszerűbb embere. És aki manapság figyelemmel kíséri a nyugati világ sajtóját, tapasztalhatja, hogy a szocialista társadalmi rend legkonokabb ellenségei is respektussal írnak Kádár személyéről, politikájáról.” Ez az ellenpontozás nemcsak sikeres politikusnak, de szinte zseninek mutatja be a kötet hőseit, aki teljesen meg tudta változtatni a róla alkotott képet, de talán még a történelem menetét is.

Gyurkó azonban igen kényes megoldást választott Kádár magasztalására. 1956 emléke ugyanis tabunak számított a pártban éppúgy, mint az oktatásban, sajtóban, propagandában, de még az ünnepek szervezésében is. Október kommunista áldozataira, mártírjaira is csak nagyon visszafogottan emlékeztek, mert bár az emléküket ápolása komolyan segített negatív színben feltüntetni a forradalmat és hőseit, de az MSZMP vezetése még ennél is sokkal fontosabbnak tartotta a felejtés elősegítését. Éppen ezért nem lehetetlen, hogy a kötet egyik legfontosabb mondata: „Nincs nekem időm arra, hogy a múltammal foglalkozzam”, a szerkesztés során került távolabb ’56 emlékének – halvány és óvatos – felidézésétől.

Talán kompenzálendő a merész kísérletet, Gyurkó két másik igen kényes tabutémát, a Rajk-ügyet és Kádár lefogását, elítéltetését, börtönéveit a párt – és minden bizonynyal Kádár János – igényei szerint kezelte. Előbbi esetben a koncepciók perről alig írt néhány, mentegetőzésnek tűnő mondatot, arról pedig, hogy az ügyben Kádár milyen szerepet töltött be, mélyen hallgatott. Rajkkal kapcsolatban csak azt jegyezte meg oldalakkal korábban, hogy bár „a tipizálás leegyszerűsítő, de azt hiszem, igaz: Rajk ízig-vérig értelmiségi volt, Kádár [pedig] munkás”. A szembeállítás egyértelműen a Kádár-kép „fényezését” szolgálja, abban az időben, amikor már létezett a „városi legenda”, mely úgy tartotta, hogy a végsőkig puritán Kádár Jánosnak a kedvenc étele a krumplisztya.

(Nem valószínű, hogy értelmiségellenesség lapult meg a sorok közt, mert Gyurkó Rajkról alapvetően pozitív képet festett, emellett a kötet olvasóközönségének zöme a szerző és a megrendelők, cenzorok által is előre sejtetten nem a gyári munkásság vagy „dolgozó parasztság”, hanem az értelmiség köréből került ki.)

A második ügyben, a börtönévek esetében a szerző túlteljesíteni látszott az elvárásokat. A kötet egészen áthúzódik a szándék: a szöveg megalkotása során még a látszatát is kerülni kell annak, hogy az olvasó egy személyi kultuszt építő kötetet, főleg pedig az ötvenes évek mintáit követő kötetet tart a kezében. Gyurkó tolla azonban ebben az esetben „megcsúszott”, amikor így írt: Kádár „a börtönben egyszer elgondolkodott: ő ugyan rab, valószínűleg rabként hal majd meg, de Magyarországon munkásuralom van, és ez fontosabb, mint az ő sorsa. A parasztnak ugyan alig van kenyere, de a fia középiskolába, egyetemre jár, ami azelőtt szinte elképzelhetetlen volt. A munkásnak csökken a bére, de a testvére gyárigazgató vagy katonatiszt lett.” Ez az olcsó patetikusság – melynek igazságtartalmát éppen '56 eseményei cáfolták meg ékesszólóan – a nyolcvanas években már legfeljebb az üzemi lapokban vagy a (leggyengébb) vidéki újságokban fordult elő, ott sem túl gyakran. Nem tudni, hogy a szerző fejében valamilyen csendes tiltakozás járt-e a PB-től „ajándékba” kapott feladat miatt. (Elterjedt legenda, miszerint Gyurkó e könyvéért kapta volna a Kossuth-díjat: valójában azt 1980-ban, két évvel a kötet előtt vehette át – azonban elég valószínű, hogy a díj és a feladat, bár fordított logikával, mégis kapcsolatban lehet egymással.) Az idézett rész akár egy óvatossá utalás is lehet az amúgy meglehetősen koherens stílusú szövegből, ám e kérdés eldöntése aligha lehet e sorok írójának feladata. Könnyen lehet azonban, hogy egy másik (ebben az esetben hamis) „városi legenda” elkenéséről van szó. Nevezetesen arról, mely szerint Kádár nem gyáva vagy számító volt, amikor az iszonyatosan megkínzott Rajkhoz hasonlóan beismerte „bűneit” a bíróság előtt, hanem azért lépett a koncepciók önmagukat vádoló, készségesen vagy kénytelenségből együttműködő vádlottjai sorába, mert ugyanolyan tortúrának vetették alá, mint belügyminiszter-elődjét. Az, hogy a kérdést Gyurkó nem érintette, semmit sem csökkentett a pletykákat ismerő korabeli olvasók előtt a kötet hitelességén, sőt még növelte is azt. A pusmogás ugyanis nemcsak Kádár körmeinek a letépését tartalmazta, hanem azt is, hogy kínzóit a szájába vizeltek, ami szexuális jellege miatt természetesen nemcsak szalonképtelenné, hanem említhetelenné is tette az egész – amúgy teljesen hamis – történetet.

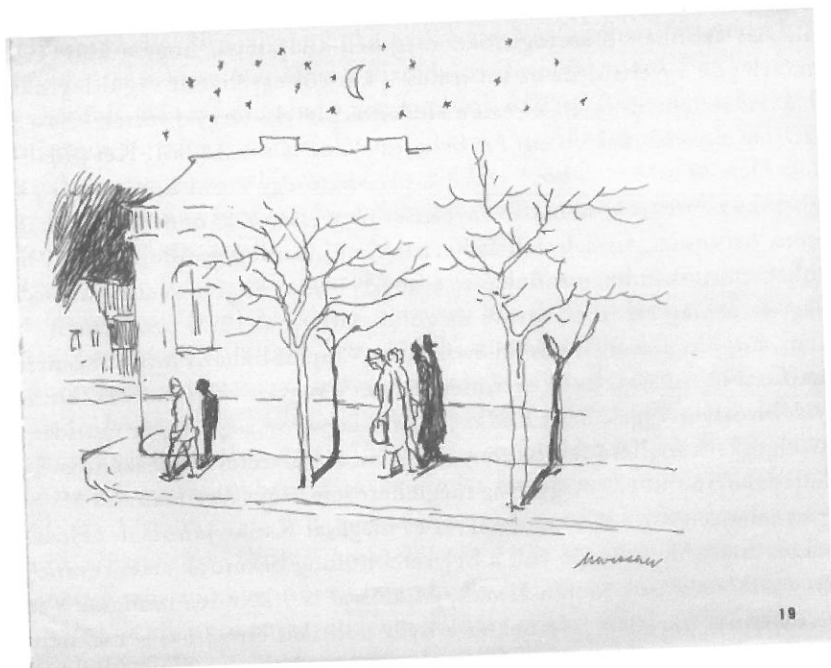
Az életrajzi elemek sorolása 1956 után természetesen Hruscsov sztálinvárosi – Gyurkónál, csúsztatással, dunaújvárosi: a város valójában 1961-ig viselte Sztálin nevét – látogatásával folytatódik. A Hruscsovvá való szembeállítás, kontraszt a kötetben is megjelenik, azonban kicsit másképpen, mint ahogy azt fentebb bemutattuk. Amikor a szovjet pártvezető csodálkozásának és talán megkönnyebbülésének is hangot adva azt mondta magyar partnerének: örül, hogy a szovjet fegyverek nem ütöttek mélyebb sebet a magyar nép lelkén, Kádár állítólag így válaszolt: „én meg annak örülök, hogy ezeknek az embereknek a fele másfél évvel ezelőtt még azt kiabálta volna, hogy ruszvik haza”. Jóllehet köztudott dolog, hogy Hruscsov és az MSZMP első embere közt személyes barátságnak nevezhető érzelem is kialakult – Kádárnak ekkor (még!) voltak barátai is, nemcsak elv-

és munkatársai –, sőt Kádár János azon kevesek közé tartozott, akik fel merték emelni szavukat Hruscsov eltávolításakor a bukott pártvezető érdekében, magukra haragítva ezzel Brezsnyevet, ez a kapcsolat nem a forradalom leverése utáni alig két évben alakult ki, hanem később. Bár cáfolni aligha van módunk a Gyurkó által leírtakat – sőt föltételezhetjük, hogy a szerző egyszerűen leírta azt, amit az 1958-as eseményről Kádár tollba mondott neki –, mégsem valószínű, hogy Kádár ekkora bátorságra, sőt – tekintettel arra, hogy rendszerének fenntartója a Szovjetunió és az itt állomásozó szovjet katonák voltak – bátorságra szánta volna el magát.

A többé-kevésbé finom csúsztatásokkal később sem marad adós a kötet. Nem sokkal '56 és a sztálinvárosi látogatás leírása után egy hirtelen ugrással a jelenbe jutunk. Az ellenpontozás nyilvánvaló: míg a „hős elődök” megharcolták harcaikat, a jelen (1982!) gulyáskommunizmusa elpuhítja, „elkispolgárosítja” a népet. Ám a vádra Gyurkó – vagy talán Kádár? – határozottan válaszol: egy népet lehet ugyan aszkézisben tartani, de csak egy darabig, egy cél érdekében (mint '56 bizonyította, nem lehet). És különben is: Magyarország nem fogyaszt többet, mint amennyit megtermel. Az utóbbi állítás igazságtartalmával, úgy hisszük, nem érdemes különösebben sokat foglalkozni, és értékelhető úgy is, mint a gazdasági változást követelőeknek és az ortodox kommunistáknak szóló kádári üzenet. A szövegnek azonban van egy mélyebb, a kultuszt építő rétege is. Ez pedig nem más, mint az ellenpontozás, a szembeállítás: az aszketikus vezető és kispolgári, de mégiscsak jólétben élő népének egymással szembe helyezése. A módszer ősrégi, legalább Periklész óta ismert, és a vélt szándékot megerősítik például a tévéhíradó felvételei is. A belföldi hírekben szereplő gyáratások, mely üzemek jelentős része közvetlenül a lakosság fogyasztását szolgálták, a pazar őszi BNV-k (fogyasztási javak vására) – és ezzel szemben a szinte csak muszájból szereplő Kádár. Aki egyszerre apa-nagyapa (amúgy gyermektelen, de ezt a nézők többsége legfeljebb sejtette), és aki egyre nehézkesebben beszél, láthatóan öregszik. De még mindig ifjú titánnak tűnik a szellemileg és testileg is teljesen leépült Brezsnyevhez képest. (Lehet, hogy ezért épp 1982-re, a szovjet főtítokár teljes szétesésének, várható közeli halálának évre időzítették a kötet megjelenését is? Tegyük hozzá, Kádár rendszeresen úszott, és ezt nemcsak a „városi legenda” tudta, hanem megírta Gyurkó is.) De a szembeállítás más téren sem maradt el: a magyarországi viszonylagos jólétet a közvélemény összehasonlíthatta, és akinek tudomása volt róla, össze is hasonlította Románia egyre rohamosabban romló életkörülményeivel. Meg az ottani parttalanná, sőt az eszelősséggig fokozott diktátor-kultusszal, amivel remekül lehetett ellenpontozni Kádár János teljesen visszafogott kultuszát és tagadhatatlan (valódi, és nem a propaganda sugallta) népszerűségét. Ezt a szembeállítást a magyar sajtóirányítás és politikai propaganda nem engedte a hivatalos fórumokon is megjeleníteni, helyette egy másik ellentétpárt talált. A forrongó Lengyelország példáján – áthallásos módon – az '56 elleni fellépést igazolni lehetett, '56 ellenforradalom mivoltának a megerősítését is meg lehetett ejteni, anélkül, hogy '56-ot túl gyakran szóba kellett volna hozni. A magyarországi nyugalom ebben az összefüggésben a Kádári bölcsességnek és visszafogottságnak, Kádár személyes érdemeinek megerősítését is lehetővé tette, a nyílt propaganda eszközeinek felhasználása – vagy túl gyakori felhasználása – nélkül.

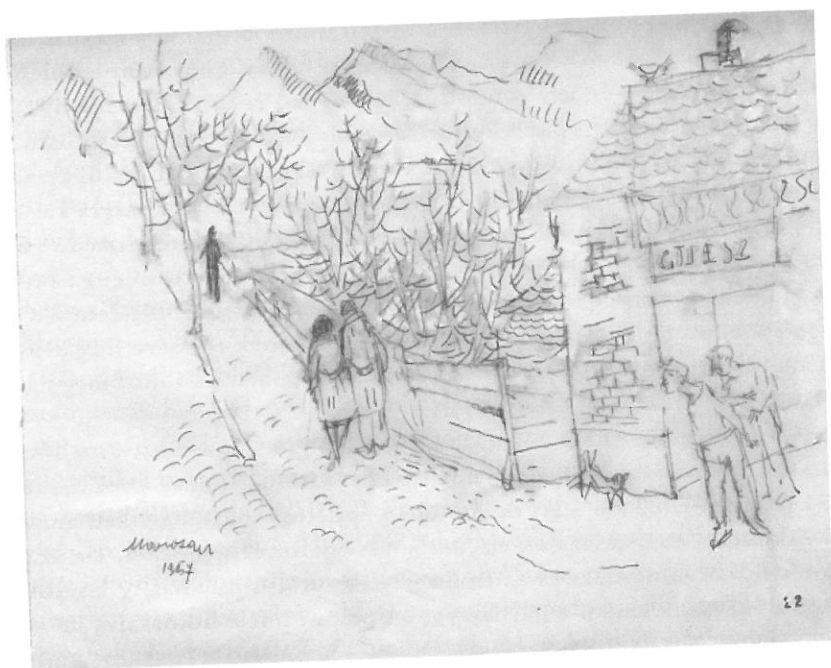
Nem áll módunkban a könyv valamennyi fejezetét, oldalát teljes részletességgel végigelemezni. Azt azonban összefoglalóan meg kell állapítani, hogy a kötet – mestermű. Patikamérlegesen egyensúlyoz az intimitás – amiről egyébként végül leginkább csak olyan információkat közöl, melyek Pesten általános pletyka tárgyai voltak – és a hivatalos életrajz közt. Túlzásokba csak ritkán fut bele, és akkor is muszájból. Két oldallal a szöveg vége előtt, Kádár-idézetek közé szorítva olvasható egy végső hűségeskü: „Kádárért nem rajonganak az emberek, nem bálványozzák, nem istenítik, nem ünneplik. Szeretik. Bensőségesen, örömmel, tisztelettel. Ismerni vélem minden gondolatunkat, bajunkat, nehézségünket; mint minden gondolkodó embert, olykor engem is elfog a kétségbeesés, látván a világot, az ország keserves, szinte megoldhatatlannak tűnő problémáit. Nem kévésszer érzem, hogy az elmúlt két és fél évtizedben csupán néhány homokszemet tettünk odébb, sziszifuszi munkával, ha az eredményeinket a vágyainkhoz mérem. De soha nem tudtam olyan bizonyossággal, hogy Kádár János: Magyarország.” E pár mondat azonban nemcsak hízelgésnek fogható fel, hanem elég pontos helyzetértékelésként is. 1982-ben ugyanis a határokon belül élő magyarság meglehetősen nagy része számára Magyarország valóban egyet jelentett a Kádár-rendszerrel és magával Kádár Jánossal. (Hozzáteendő, hogy más okok miatt, de hasonló volt a helyzet a boldog békeidők alatt Ferenc Józseffel és a terület-visszacsatolások idején Horthy Miklóssal is.) Mindez nemcsak a szocialista táboron belül szinte páratlan jólétnek és a nyílt politikai elnyomás – csaknem teljes – hiányának, illetve kiszámíthatóságának volt köszönhető, hanem a pártvezető képe gondos felépítésének is. Ha feltesszük a kérdést: sikeres volt-e a Kádárt övező személyi kultusz megkonstruálása, okvetlenül igennel kell tehát felelnünk. Rögtön hozzátevé, hogy ez nem erkölcsi, hanem politikai értékelés, hiszen, mint láttuk, ez a kultusz folyamatos változásai ellenére alapvetően féligazságokon (vagyis félhazugságokon, erkölcsileg tehát hazugságokon) épült fel – de úgy gondoljuk, ebben (is) rokon valamennyi, egy politikus, közéleti személyiség köré épített kultusszal. Akár különösnek is mondható: hogy ezt a képet éppen az elvtárs, a tanítvány, Grósz Károly segítette szétrombolni azzal, amikor megengedte Kádárnak, hogy elmondja titkosított, később nyilvánosságra került beszédét 1989 tavaszán az MSZMP KB zárt ülésén. A döbbent és hitetlenkedő pártvezetés ekkor ébredt rá, hogy nem egy idol, egy apakép, egy visszafogott, puritán bölcs vezető áll előttük, hanem egy szellemi roncs, aki teljesen zavaros, de mindenesetre meglehetősen egoista beszámolót tart betegségeiről, de aki ennek ellenére foggal-körömmel ragaszkodik a (majdnem) minden politikust minden időben elkábító, megmámorosító és beszippantó dologhoz: saját hatalmához.

És kiderült az is, ez az ember hazudott Gyurkó Lászlónak, amikor azt állította, hogy nem ér rá a múlttal, saját múltjával foglalkozni. Ezt a múltat Kádár igyekezett eltemetni magában; kései évei irtóztató lelki magányában építette azokat a falakat, amik elzárták agyától az áldozatok, az ő áldozatai, elsősorban Nagy Imréék emlékét. De az elme felbomlásakor a falak leomlottak, és az emlékek élete utolsó pillanatáig kísértették azt a Kádár Jánost, aki az ülés után a pártközpont lépcsőin lefelé botorkálva már nem volt más, mint szánandó emberi roncs.

19

Szállóhelyre vezetnek

12

Nem akar továbbvezetni